

ΘΑΣΙΟΙ ΚΑΠΝΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΑΒΑΛΑ (1922-1953)

Βερονίκη Δαλακούρα

Στην παρούσα εργασία θα μελετήσουμε τους Θάσιους εποχικούς καπνεργάτες που εγκαθίσταντο στην Καβάλα τους μήνες της επεξεργασίας των καπνών, συνήθως από τον Μάρτιο ως τον Οκτώβριο κάθε χρόνου, από τη δεκαετία του '20, χρονική περίοδο που το εμπόριο του καπνού ακμάζει και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '50, χρονολογία-σταθμό στην πορεία του καπνικού ζητήματος. Στη μελέτη μας θα συμπεριλάβουμε στοιχεία από την ιστορία του νησιού και την ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος και άλλα που έχουν σχέση με την απασχόληση, απαραίτητα στην κατανόηση του κοινωνικού πλαισίου και των συνθηκών που επικρατούσαν στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας, ιδιαίτερα τα χρόνια που ακολούθησαν την έλευση των προσφύγων του 1922.

Α. ΟΙ ΠΗΓΕΣ

Η ύπαρξη μικρής αλλά σημαντικής βιβλιογραφίας τόσο για τη σύγχρονη ιστορία της Θάσου¹, όσο και την πορεία του ελληνικού εργατικού κινήματος γενικότερα, και το ρόλο που διεδραμάτισε η τάξη των καπνεργατών στο μεσοπόλεμο², και οι τελευταίες μελέτες για την απασχόληση και την κινητικό-

1. Βλ. *Απ. Ε. Βακαλόπουλου*, *Ιστορία της Θάσου 1453-1912*, Ετ. Μακεδ. Σπουδών, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 64, Θεσ/νίκη 1984, καθώς και τις πολλές και ποικίλες εργασίες του Κ. Χιόνη, στα «Θασιακά», τ. 1-8.

2. Βλ. *Αβρ. Μπεναρόγια*, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Κομμούνια/Ιστορική Μνήμη 4, Μάιος 1986. Πρβλ. και *Δ. Λιβεριάτου*, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927)*, Κομμούνια/Ιστ. Μνήμη 3, Σεπτ. 1935. *Κωστή Μοσκόφ*, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της ελληνικής εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988. *Γ. Κουκουλέ*, *Για μια ιστορία του ελλ. συνδικαλιστικού κινήματος*, Αθήνα 1983. *Αγγ. Ελεφάντη*, *Η*

τητα εργασίας³, μας κάνει να αναφερθούμε με συντομία στην ιστορία του νησιού και της ευαίσθητης περιοχής της Μακεδονίας, καθώς και στους κοινωνικούς αγώνες των καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη και την Καβάλα. Επίσης οι αναφορές των προξένων της Καβάλας, οι αδημοσίευτες μελέτες συγχρόνων ερευνητών⁴, ο τοπικός τύπος της εποχής (εφημερίδες «Κήρυξ», «Ταχυδρόμος», «Πρωϊνά Νέα» και «Πρωινή»), το έργο του σημαντικού και παραγνωρισμένου λογοτέχνη Φώτη Πρασίνη και οι προφορικές μαρτυρίες, σε συνδυασμό με τα ποσοτικά στοιχεία που επεξεργάστηκα (μητρώα ανδρών/γυναικών ησφαλισμένων και ανασφαλιστων γυναικών δικαιούχων διασωθέντων καπνών Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης για τα ημερομίσθια των ετών 1941-1944) και κυρίως η έρευνα στα Αρχεία του ΙΚΑ Καβάλας (καρτέλες ησφαλισμένων-συνταξιούχων) από 1-4-1953 έως 31-12-1953, αποτελούν την κύρια πηγή στοιχείων της εργασίας μας.

Τα προβλήματα που αντιμετώπισα στη συγκέντρωση του παραπάνω υλικού, όσον αφορά τα ποσοτικά στοιχεία, ήταν ποικίλα και δυσεπίλυτα. Οι καπνεπιχειρήσεις δε διατηρούσαν μητρώα εργατών, στα οποία να καταγράφουν τουλάχιστον τον τόπο προέλευσης /γέννησης των εργαζομένων, και τα εναπομείναντα και αταξινόμητα μητρώα του Εργατικού Κέντρου Καβάλας κατά το χρόνο της έρευνας βρίσκονταν ήδη στο Ιστορικό Αρχείο του Δημοτικού Μουσείου Καβάλας, όπου με τη βοήθεια των προθύμων υπαλλήλων κατόρθωσα να εντοπίσω μόνο τα προαναφερόμενα.

Από το 1922 έως το 1940 ο υπολογισμός του αριθμού των Θασίων καπνεργατών βασίστηκε στις γραπτές πηγές (βιβλία Γ. Βύζικα και Γ. Πέγιου), καθώς και στο διασωζόμενο ημερήσιο τοπικό τύπο της εποχής.

Οι προσωπικές μαρτυρίες, προφορικές ή γραπτές, (το βιβλίο του Φώτη Πρασίνη δίνει μέσα από τον κατάξιωμένο λόγο του δημιουργού πολύτιμα στοιχεία για τις συνθήκες εργασίας και την ψυχολογία των καπνεργατών), μας προσφέρουν ένα πολύτιμο υλικό.

Όσον αφορά στα στοιχεία που υπάρχουν για τη δεκαετία που ακολουθεί

επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον μεσοπόλεμο, Αθήνα 1974. Αντώνη Λιάκου, Οι καπνεργάτες στον Μεσοπόλεμο. Μια «επικίνδυνη» τάξη, περ. «Εντευκτήριο», τ. 19 (1992), σελ. 60-69. Γ. Θ. Βύζικα, Χρονικό των εργατικών αγώνων, Καβάλα 1994. Γ. Πέγιου, Από την ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος της Καβάλας (1922-1953), ΟΑΕΔ, Αθήνα 1984.

3. Κ. Κασμάτη, Τάσεις κινητικότητας εργασίας στην ελληνική βιομηχανία, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1989.

4. *Gretsiku Aigli*, L'économie agricole de Thassos et l'émigration temporaire des Thassiens comme ouvriers de tabac à Kavala, DEA d'histoire vercité de Paris I, PANTHEON - SORBONNE, Paris 1986.

(1941-1953), βρίσκομαι και πάλι ενώπιον ενός κενού σχετικά με τα ποσοτικά στοιχεία αλλά και τις γενικότερες πληροφορίες για το καπνεργατικό, αφού εφημερίδες της περιόδου 1940-1946 δεν υπάρχουν λόγω της βουλγαρικής κατοχής⁵. Για να αντιμετωπίσω το αδιέξοδο της παντελούς έλλειψης στοιχείων γι' αυτήν την περίοδο, κατέφυγα κατ' αρχήν στις προσωπικές μαρτυρίες και στα Αρχεία (Μητρώα) του ΙΚΑ Καβάλας, όπου μελέτησα 1000 καρτέλες ασφαλισμένων από 1-4-1953 έως 31-12-1953, καταγράφοντας το φύλο των εγγεγραμμένων και τον τόπο γέννησής τους. Στις 29-3-1953 το Ταμείο Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ) διαλύθηκε για να συγχωνευθεί από 1-4-1953 με το ΙΚΑ, γεγονός που μου έδωσε τη δυνατότητα να υπολογίσω, βασισμένη σ' αυτό το ασφαλές δείγμα, τον αριθμό των εκ Θάσου προερχομένων καπνεργατών. Το ΙΚΑ μέχρι την ημερομηνία της συγχωνεύσεώς του με το ΤΑΚ περιελάμβανε 7.800 ασφαλισμένους, ενώ σύμφωνα με την απογραφή που πραγματοποιήσε στις 31-12-1953 οι παλιοί και νέοι ασφαλισμένοι ανέρχονταν σε 21.500⁶.

Β'. Η ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΑΒΑΛΑ

Στην εισαγωγή της μελέτης μας θα μας απασχολήσουν οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Θάσο και την Καβάλα από τα τέλη του περασμένου αιώνα και οι οποίες οδήγησαν αφενός στην εκροή του εργατικού δυναμικού της Θάσου και αφετέρου στη διαμόρφωση μιας ισχυρής τάξης καπνεργατών στην Καβάλα, με συγκεκριμένα αιτήματα και διεκδικήσεις, που άρχισαν να εκφράζονται δυναμικά από τις αρχές της πρώτης δεκαετίας του αιώνα. Το έναυσμα για μια σειρά κοινωνικών αγώνων, που στόχο είχαν την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος που ίσχυε στη Θάσο, έδωσε η προοδευτική κατάργηση των προνομίων που απήλαυε το νησί από την αιγυπτιακή κυβέρνηση⁷. Η επιβολή αλλεπάλληλων φόρων, με αποκορύφωμα τη φορολόγηση της κτηνοτροφίας, η έλλειψη εκσυγχρονισμού του ελαιοτριβείου του νησιού, η αυταρχική συμπεριφορά των διοικητών, οδηγούν στα γεγονότα

5. Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Καβάλας υπάρχουν τα παρακάτω Αρχεία εφημερίδων: «Κήρυξ» 1926-1933, «Ταχυδρόμος» 1946-1965, «Πρωινά Νέα» 1933-1936, «Μακεδονική Φωνή» 1948-49, «Εθνική Πρόοδος» 1950-52, «Πρωινή» 1952-53.

6. Ανάμεσα στις πληροφορίες που μας έδωσε ο πρώην διευθυντής του ΙΚΑ Καβάλας κ. Τ. Χατζάκης ήταν και η επισήμανση ότι στα σωματεία των καπνεργατών δεν ήταν εγγεγραμμένοι όλοι οι καπνεργάτες αλλά περίπου το 60%.

7. Κ. Χιόνη, Η Θάσος και η δράση των Θασίων κατά το μακεδονικό αγώνα, «Θασιακά», τ. 1 (1984), σελ. 69.

του 1902, που σηματοδοτούν την απαρχή της έντονης διαμάχης των Θασίων με τις Αρχές και συνεχίζονται μέχρι το 1911⁸. Συνέπεια αυτής της παρατεινόμενης πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής είναι η οικονομική στασιμότητα του νησιού, αφού, εκτός από τα συνεχιζόμενα ασύμφορα φορολογικά μέτρα, οι επεμβάσεις στην καλλιέργεια των γαιών και στην ελεύθερη ξύλευση και υλοτομία γίνονται όλο και πιο έντονες⁹. Μπροστά στο φάσμα της ανεργίας και της έλλειψης πόρων οι Θάσιοι αρχίζουν να εγκαταλείπουν το νησί, αφού στα κέντρα επεξεργασίας του καπνού (Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Σέρρες, Ξάνθη, Δράμα κ.α.), πριν ακόμη από την προσάρτηση της Μακεδονίας με την Ελλάδα, οι μεγάλες καπνεπιχειρήσεις απασχολούσαν εκατοντάδες εργαζομένων από όλες τις περιοχές¹⁰.

Χαρακτηριστικές είναι οι εκθέσεις των προξένων Καβάλας¹¹ σύμφωνα με τις οποίες «αι εν τη ημετέρα πόλει αρκετά σοβαράι ταραχαί ... εκ μέρους των καπνεργατών αφορμήν έχουσι την υφισταμένην διάστασιν μεταξύ αυτών και των καπνεμπόρων διά τον κανονισμόν των ημερομισθίων...» και όπου επισημαίνεται ότι «το δεύτερο μετά τον προσδιορισμό των ημερομισθίων που αποτελεί την κυρίαν και σπουδαίαν αίτησιν των εργατών» είναι «η αποκλειστική πρόσληψις εργατών εντοπίων», αφού «κατά την εποχήν της επεξεργασίας των καπνών, ήτις άρχεται περίπου κατά Μάρτιον ή Απρίλιον, συρρέουσιν εργάται ου μόνον εκ των πέριξ περιφερειών, αλλά και εκ Θεσσαλονίκης, Σμύρνης κλ., άπαντες δ' ευρίσκουσιν ευχερέστατα εργασίαν...».

Ο αριθμός των διασωθέντων δικαιοπρακτικών εγγράφων που καλύπτουν σχεδόν δύο αιώνες (1731-1922)¹² δηλοί ότι οι αγοραπωλησίες γαιών βρισκόνταν από τα τέλη ιδίως του περασμένου αιώνα σε άνοδο και ότι πολλές οικογένειες εγκαθίσταντο μόνιμα στο νησί· παρ' όλ' αυτά οι προφορικές μαρτυρίες και οι προξενικές αναφορές επιβεβαιώνουν ότι από το 1890 αρκετοί Θάσιοι πήγαιναν στην Καβάλα για να εργασθούν σαν εποχικοί-ευκαιριακοί εργάτες στις εκεί καπνεπιχειρήσεις.

Στον «πίνακα του εν Τουρκία πληθυσμού»¹³, που περιλαμβάνει την προ-

8 και 9. Αλ. Ε. Βακαλόπουλου, Γεγονότα στη Θάσο κατά την συγκυριαρχία Τούρκων και Αιγυπτίων, «Θασιακά», τ. 6 (1989), σ. 26-35.

10. Κ. Μοσκόφ, ό.π., σελ. 348 και επόμε.

11. Βλ. το από 8-3-1905 έγγραφο που στέλνει ο Έλληνας υποπρόξενος Καβάλας Άντωνος στο Υπουργείο Εξωτερικών με αρ. πρωτ. 1037. Φωτοτυπία του εγγράφου αυτού από τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο του Δημοτικού Μουσείου Καβάλας (αρ. εισ. 1 και εισερχ. 573, ΙΑ).

12. Κ. Χιόνη, Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου των ετών 1731-1858, «Θασιακά», τ. 1, σ. 84-109, των ετών 1748-1922, τ. 2, σ. 136-184, των ετών 1853-1915, τ. 3, σ. 116-173, των ετών 1809-1903, τ. 4, σ. 90-130.

13. ΔΜΚ, ΙΑ, αρ. εισαγ. 1, αρ. εισερχ. 634 (1590-1595). Ο πίνακας δε φέρει ημερο-

ξενική περιφέρεια Καβάλας (υποδιοίκηση, καζάς Καβάλας) και όλες τις πόλεις και χωριά που υπάγονται σ' αυτήν, στη στήλη «παρατηρήσεις», παραπλεύρως στην πρώτη πόλη του καζά, την Καβάλα, (οικογένειες 3.800, κάτοικοι 19.000) σημειώνεται ότι «πλην του κατέναντι αναγραφόμενου πληθυσμού της πόλεως Καβάλας, συγκεντρώνεται κατ' έτος, κατά την εποχήν της επεξεργασίας των καπνών, και πληθυσμός κινητός ανερχόμενος εις 6-6500 ανδρών και γυναικών πάσης ηλικίας. Εκ του αριθμού τούτου μόνη η Θάσος αποστέλλει περί τους 1600-1800, οι δε λοιποί προέρχονται εκ των διαφόρων γειτόνων επαρχιών Δράμας και Ζίχνης».

Γ'. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ (1877-1915). ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

Η εξέλιξη του πληθυσμού του νησιού από τα τέλη του περασμένου αιώνα έως τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων είναι ενδεικτική του κλίματος ανασφάλειας που είχε δημιουργηθεί εξαιτίας της αποσταθεροποίησης της γεωργίας και του εμπορίου. Το 1877 οι κάτοικοι του νησιού ανέρχονται σε 11.235¹⁴, στις αρχές του αιώνα (1906) υπολογίζονται σε 2.770 οικογ. (περίπου 11.000 άτομα)¹⁵, ενώ το 1910-11 ο πληθυσμός της Θάσου ανερχόταν σε 13.050 Έλληνες ορθόδοξους κατοίκους¹⁶. Το 1915 οι εγγεγραμμένοι ενήλικες άρρενες ανέρχονταν σε 4.258¹⁷. Επομένως ο συνολικός πληθυσμός του

νησίου, αλλά από την προξενική αναφορά που επισυνάπτεται (αρ. εισερχ. 1119 (2827)) και η οποία δίνει γενικές πληροφορίες για τις μητροπόλεις και επαρχίες της προξ. περ. Καβάλας, συμπεραίνουμε ότι αφορά τον πληθυσμό των ετών 1910-11.

14. Η πληροφορία από Ν. Θ. Σχινά, *Οδοιπορική σημειώσεις Μακεδονίας...*, Εν Αθήναις 1887, σε Κ. Μανάφη, *Χωριά, κάτοικοι και διδάσκαλοι της Θάσου*, «Θασιακά», τ. 6 (1989), σ. 86.

15. Στοιχεία από έγγραφο της 16-8-1906 του Αρχείου Β. Μυστακίδη σε Κ. Μανάφη, *ό.π.*

16. Βλ. υποσ. 13, όπου στον «πίνακα του εν Τουρκία πληθυσμού», που αναφέρεται στο σύνολο του πληθυσμού των διαφόρων τμημάτων της Διοικήσεως (σαντζάκιον) Δράμας, η «νήσος Θάσος» φαίνεται να έχει 13.050 Έλληνες Ορθόδοξους κατοίκους, ΔΜΚ, ΙΑ, αρ. εισ. 1, αρ. εισερχ. 634, 1596, (Νο 66).

17. Γ. Αστεριάδη, Ο πρώτος εκλογικός κατάλογος της Υποδιοικήσεως Θάσου (1915), σε «Θασιακά», τ. 8 (1992-93), Καβάλα 1995, σελ. 214-357. Η ανάλυση των στοιχείων του εκλογικού καταλόγου Υποδ. Θάσου του 1915 μας παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την επαγγελματική κινητικότητα των κατοίκων του νησιού. Εδώ θα αναφέρουμε ενδεικτικά τα επαγγέλματα των κατοίκων 2 χωριών, της Παναγίας και της Ποταμιάς. Το σύνολο των εγγεγραμμένων αρρένων κατοίκων όλης της Υποδιοικήσεως ανέρχεται σε 4.258 άτομα. Από τους 480 εγγεγραμμένους της Παναγίας οι περισσότεροι (152) είναι εργάτες, αρκετοί κτηματίες (41), αρκετοί μελισσοτρόφοι (17) και υπάλληλοι (15). Οι καπνεργάτες/

νησιού το 1915 μαζί με τους ανήλικους και τις γυναίκες ξεπερνούσε τα 12.000 άτομα. Η απελευθέρωση του νησιού το 1912 (18 Οκτωβρίου) δε σήμαινε και την αυτόματη επανάκτηση των δικαιωμάτων του. Οι Θάσιοι, γυναίκες και άνδρες, αρχίζουν να το εγκαταλείπουν κατά εκατοντάδες για να εργασθούν στη γειτονική Καβάλα. Κύρια αίτια αυτής της μετανάστευσης είναι η έλλειψη προσφοράς εργασίας (η μεταλλευτική εταιρεία Spreidel, που αρχίζει να λειτουργεί το 1903, σταματά τις εργασίες μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου)¹⁸ και ο νόμος «Περί ιδιωτικών δασών» του 1836, που ορίζει τον (άδικο) τρόπο εκμετάλλευσης των δασών της Θάσου¹⁹. Η προσχώρηση της Ελλάδας στην Entente τον Ιούλιο του 1917 γεμίζει το νησί «εξαθλιωμένους και αξιολύπητους» Έλληνες πρόσφυγες από τις απέναντι ακτές, που προσπαθώντας να αποφύγουν τους Τούρκους και τους Βουλγάρους εγκαθίστανται στη Θάσο και απορροφώνται σε έργα οδοποιίας και κοινής ωφέλειας, κάνοντας ακόμη πιο έντονο το πρόβλημα της ανεργίας των ντόπιων²⁰.

Το 1922 από τους 2500 καπνεργάτες της Καβάλας οι μισοί περίπου κατάγονται από τη Θάσο²¹, αριθμός που τα επόμενα χρόνια αυξάνει: «Ο αριθμός των καπνεργατών και καπνεργατριών που δούλευαν στις 160 καπναποθήκες...ήταν 14.000 το 1922 μέχρι και το 1930. Δηλαδή το μισό εργατικό δυναμικό των καπνεργατών της Ελλάδας δούλευε στην Καβάλα. Ένα δε μέρος από τους εργάτες αυτούς προέρχονταν από τη γύρω περιφέρεια. Μόνον οι Θάσιοι υπολογίζονται σε 2500 με 3500 ψυχές»²².

καπνοκόπτες δεν ξεπερνούν τους 17. Προσπερνώντας την κατανομή στα υπόλοιπα επαγγέλματα, θα στάθουμε στις ασχολίες των κατοίκων της Ποταμιάς (εγγεγρ. 271). Και εδώ υπερτερούν οι εργάτες (113), και ακολουθούν οι υπάλληλοι (40), οι κτηματίες (22) και οι καπνεργάτες (22). Εντύπωση προκαλεί ο μικρός αριθμός των απασχολουμένων με τη γεωργία, αλιεία και κτηνοτροφία. Κατά μέσον όρο δεν ξεπερνούν για καθένα απ' αυτά τα επαγγέλματα τους 10 σε όλα τα χωριά του νησιού. Το σύνολο των καπνεργατών για όλο το νησί ανέρχεται σε 61 άτομα. Για παράδειγμα ο Κάτω Θεολόγος έχει 15 καπνεργάτες, τα Λιμενάρια 1, ενώ χωριά όπως ο Άνω Θεολόγος, η Καλλιράχη, το Ραχώνι, ο Άγιος Γεώργιος και το Μικρό Καζαβίτι δεν περιλαμβάνουν κανένα.

18. Περισσότερες πληροφορίες για την εταιρεία Spreidel σε *Κ. Χιόνη*, Ένα πρωτόκολλο εισαγομένων εγγράφων 1902-1904, «Θασιακά», τ. 2, σ. 103 και στου *Ιδίου*, Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου, «Θασιακά», τ. 3, σ. 166 (έγγραφο 65 της 27-10-1905). Επίσης σε *Απ. Ε. Βακαλόπουλου*, Η Θάσος τον Ιούλιο του 1917, «Θασιακά», τ. 7 (1992), σελ. 28-30.

19. *Gretsiku Aigli*, op. cit., p. 33 και επόμ.

20. *Απ. Ε. Βακαλόπουλου*, Η Θάσος τον Ιούλιο του 1917, ό.π.

21. Βλ. το άρθρο της εφ. «Κήρυξ», που έχει ως τίτλο: «Η εισήγησις του Καπνεμπορικού Συλλόγου», αριθ. φ. 13-1-1933.

22. *Γ. Πέγιου*, ό.π., σελ. 27. Επίσης σε *Α. Λιάκου*, ό.π., διαβάζουμε στη σ. 60: «Η εποχικότητα ... έδινε τη δυνατότητα εποχικής συναρμογής με αγροτικές εργασίες

Όμως δεν είναι μόνον η συνεχιζόμενη οικονομική κρίση που πλήττει το νησί, με συνέπεια τον περιορισμό των πόρων του²³, που κάνει πολλούς Θάσιους να εγκαθίστανται στην Καβάλα για να ασχοληθούν με την επεξεργασία του καπνού, τέχνη στην οποία από παράδοση διακρίνονται²⁴. Τα κινήματα της εργατικής τάξης που αναπτύσσονται στο μεσοπόλεμο επηρεάζονται από την Οκτωβριανή επανάσταση στη Ρωσία, της οποίας ο απόηχος φθάνει μέχρις εδώ, προκαλώντας μια «επιτάχυνση της ιστορίας», με αποτέλεσμα τη διεθνή πλέον πάλη των τάξεων, που τα χρόνια 1918-1923 κορυφώνεται²⁵.

Άλλωστε μία πραγματιστική προσέγγιση του φαινομένου της μετακίνησης αυτού του πληθυσμού επιβεβαιώνει τη θεωρία ότι «τίποτα δεν μας εμποδίζει να ασκούμε πολλά επαγγέλματα..., τίποτα δεν μας εμποδίζει να κατοικούμε ή να δουλεύουμε τις διάφορες εποχές του χρόνου σε διάφορες περιοχές, κοινότητες, επαρχίες...»²⁶.

Οι βαλκανικοί πόλεμοι επηρέασαν δυσμενώς, όπως ήταν φυσικό, το εμπόριο του καπνού, προκαλώντας αύξηση του τιμάριθμου και ανεργία, αφού στους εποχικούς-ευκαιριακούς εργάτες προστίθενται τώρα και οι πρόσφυγες του πολέμου²⁷. Η ανατροπή της ισορροπίας, λίγα εργατικά χέρια = υψηλά καπνεργατικά ημερομίσθια, δεν αποθαρρύνει τους εποχικούς της Θάσου, που εγκαταλείποντας τον τόπο της μόνιμης διαμονής τους εγκαθίστανται κυρίως στην Καβάλα²⁸.

σε μέρος μόνο του καπνεργατικού πληθυσμού, π.χ. στους καπνοπαραγωγούς των γύρω από τα κέντρα αυτά περιοχών, στους ελαιοκόμους της Θάσου και του Παρασητικού κτλ... οι μήνες ανεργίας το χειμώνα συνέπιπταν με την ύφεση των αγροτικών δραστηριοτήτων». Αναφορά στους εποχικούς καπνεργάτες της Θάσου και του Παγγαίου συναντούμε στο άρθρο της Μ. Κομνηνού, Η διαμόρφωση της πολιτικής ταυτότητας της Καβάλας, περ. «ΑΝΤΙ», περ. Β', τ. 113, 2-12-78.

23. Στην εφ. «Κήρυξ» της 28-2-1926 στη στήλη «Επαρχιακή Ηχώ» διαβάζουμε: «Λιμήν (Θάσου) ... Περί τα 20 εκατ. υπολογίζονται οι ζημιές εκ της καταστροφής της ελαιοπαραγωγής. Το μόνον παρήγορον είναι η πρόοδος της ελαιοβιομηχανίας. Ιδρύθησαν εφέτος δύο νέα ελαιοτριβεία, ένα στο Λιμένα και ένα στην Καλλιράχη, επίκειται δε η ίδρυσις και τρίτου εις τα Λιμενάρια...».

24. Βλ. ανοικτή επιστολή του Π. Μαρούδα προς τη Νομαρχία Καβάλας, που δημοσιεύεται στις 25-5-1929 στην εφ. «Κήρυξ» Καβάλας.

25. Κ. Μοσκόφ, ό.π., σελ. 408.

26. Ζωρζ Γκυρβίτς (G. Gurvitch), Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις (Από το Μαρξ μέχρι σήμερα), Gutenberg 1976, σ. 116.

27. Έφη Αβδελά, Ο σοσιαλισμός των άλλων: ταξικοί αγώνες, εθνοτικές συγκρούσεις και ταυτότητες φύλου στη μετα-οθωμανική Θεσσαλονίκη, «Ιστορικά», τ. 18/19, Ιούν.-Δεκ. 1993, σ. 174-175.

28. Εφ. «Κήρυξ», 15-3-1930, άρθρο: Η ανεργία και το μέλλον των καπνεργατών, όπου βάσει των στοιχείων που δίνει η Καπνεμπορική Ένωση Καβάλας οι Θάσιοι καπνεργάτες υπολογίζονται σε 3.988.

Δ'. ΟΙ ΘΑΣΙΟΙ ΚΑΠΝΕΡΓΑΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΑΒΑΛΑ

Δ'.Ι. Η άφιξη των προσφύγων του '22 και η αύξηση του πληθυσμού.
Συνθήκες εργασίας καπνεργατών.

Κύριος λόγος του υψηλού αριθμού των απασχολουμένων με την καπνεργασία²⁹ είναι η άφιξη, το 1922, των προσφύγων της Μικράς Ασίας, η πλειοψηφία των οποίων εργάζεται στα καπνά. Το 1922 οι καπνεργάτες της Καβάλας φτάνουν τους 7.400. Τον επόμενο χρόνο ο αριθμός τους αυξάνεται κατά 2.000, ενώ το 1924 φτάνει τους 10.519 και το 1925 τους 12.500. Από το 1927 έως το 1929 (βλ. υποσ. 29) ο αριθμός των καπνεργατών παραμένει στάσιμος, ενώ το 1930 (έχει ήδη αρχίσει η κρίση του επαγγέλματος) παρουσιάζει πτώση και είναι μόλις 10.500. Ο μικρός αριθμός των Θασίων καπνεργατών που συναντήσαμε στον εκλογικό κατάλογο, σε συνδυασμό με τον επίσης περιορισμένο αριθμό Θασίων καπνεργατών που θα βρούμε στην επεξεργασία των μητρώων που ακολουθεί, μας κάνει να υποθέσουμε ότι οι Θάσιοι εποχικοί εργάτες απέφευγαν να δηλώσουν τη δεύτερη εποχιακή τους απασχόληση και τον τόπο καταγωγής τους για πολλούς λόγους που θα εξετάσουμε παρακάτω. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα κατά τη χρονολογική τους σειρά. Στο τέλος της δεκαετίας του '30 οι εργάτες που έρχονται από τη Θάσο για να εργασθούν και να ζήσουν στην Καβάλα από τον Μάρτιο ή Απρίλιο έως τον Οκτώβριο είναι περίπου 4.000 άτομα. Η αναλογία των γυναικών είναι αρκετά μεγάλη, αφού οι 1700 είναι γυναίκες και οι 2300 άντρες. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928 ο πληθυσμός της Θάσου ήταν 11.573 κάτοικοι (γηγενείς και πρόσφυγες): αν λάβουμε υπόψη μας ότι η απογραφή έγινε το Μάιο, μήνα κατά τον οποίο ένας μεγάλος αριθμός Θασίων εργαζόταν στις καπνεπιχειρήσεις της Καβάλας, πρέπει να υπολογίσουμε τον πληθυσμό του νησιού σε 15.000 άτομα περίπου. Το 1/4 λοιπόν των κατοίκων του νησιού βρισκόνταν, προσωρινά έστω, για 6-7 μήνες το χρόνο, στη γειτονική πόλη. Οι Θάσιοι θεωρούνταν «πατριάρχες» της επεξεργασίας του καπνού και βέβαια ήταν περιζήτητοι. Εγκαθίσταντο στην Καβάλα δίχως τις οικογένειές τους, οι άντρες μόνοι ή με τα παιδιά τους, πάνω από 9-10 ετών. Οι παντρεμένες γυναίκες μένουν στο νησί με τα μικρότερα παιδιά. Υπολογίζουμε ότι αποτελούσαν το 30% του συνόλου των καπνεργατών. Σε αντίθεση με τον προσφυγικό πληθυσμό, που μετά το 1922 εγκαθίσταται μόνιμα στην Καβάλα και απορροφάται κυρίως από την καπνεργασία, οι κάτοικοι της Θάσου δεν εγκαταλεί-

29. 1927: 12.479, 1928: 12.755, 1929: 12.570, 1930: 10.500. Πηγή: Δελτίον Καπνού 1927, 1928, 1929, 1930.

που τον τόπο τους, αλλά προτιμούν να πηγαينوέρχονται και να κάνουν αιματηρές οικονομίες διατηρώντας άσβεστη την ελπίδα να μπορέσουν κάποτε να εκμεταλλευθούν τη γη τους. Αυτός άλλωστε είναι ο λόγος που παντρεύονται γυναίκες, που κατάγονται από την Θάσο, κι ότι οι καπνεργάτριες μετά το γάμο τους δεν συνεχίζουν να εργάζονται στην Καβάλα, τουλάχιστον οι νεότερες, αλλά επιστρέφουν στο νησί. Οι Θάσιοι εποχικοί είναι υποχρεωμένοι να κάνουν μεγάλες οικονομίες και να ζουν στην Καβάλα πολύ φτωχικά, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζην κατά την περίοδο της ανεργίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι Θάσιοι συμμετέχουν ενεργά στους κοινωνικούς αγώνες των καπνεργατών· η παρουσία τους είναι έντονη σε όλες τις κινητοποιήσεις από το 1924 έως το 1930, με αποκορύφωμα τη θαλάσσια πορεία του 1927, που τόσο γλαφυρά περιγράφει ο Γ. Πέγιος και ο Γ. Βύζικας. Συνήθως αρχίζουν να δουλεύουν σαν μαθητευόμενοι ή πασταλτζήδες, έπειτα γίνονται ντεκτσήδες και λίγοι απ' αυτούς στοιβαδόροι, ενώ οι γυναίκες παραμένουν πασταλτζήδες. Οι Θάσιοι αποτελούν το 30% των καπνεργατών, οι Θασίτισσες το 32,5% των καπνεργατριών³⁰, ενώ το συνολικό ποσοστό των Θασίων αντιπροσωπεύει το 12,7% του πληθυσμού του ν. Καβάλας³¹.

Οι πρόσφυγες πλουτίζουν την τάξη των καπνεργατών με ένα έμπειρο εργατικό δυναμικό, που αφομοιώνεται σχετικά εύκολα από το συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο, δίχως να διασπά τη συνοχή του³². Το 1928 το σύνολο του πληθυσμού της Καβάλας ανέρχεται σε 50.852 κατοίκους, έναντι 22.939 του 1920· απ' αυτούς οι 28.927 είναι πρόσφυγες και αποτελούν το 56,8% του πληθυσμού της πόλης³³. Οι αστοί πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Καβάλα ασχολήθηκαν με την καπνεργασία ή άλλα, κυρίως παραδοσιακά μικροεπαγγέλματα, ενώ οι αγρότες, που αποκαταστάθηκαν στις αγροτικές περιο-

30. Πληροφορίες για τον τρόπο επεξεργασίας των καπνών σε Γ. Πέγιου, ό.π., κεφ. 6, σελ. 24-26. Επιγραμματικά αναφέρουμε ότι τη φροντίδα των ανεπεξέργαστων καπνών είχαν οι στοιβαδόροι, που αναλάμβαναν και χρέη μεταφοράς. Τα «πρώτα χέρια» επεξεργασίας των καπνών, οι ντεξήδες, με τη βοήθεια των γυναικών, των πασταλτζήδων, (δευτέρα τρίτα χέρια), έκαναν την ποιοτική διαλογή του καπνού, τακτοποιώντας τον σε δέματα ανάλογα με την ποιότητά του.

31. *Gretsiku Aig.*, op. cit., p. 42.

32. Θ. Αλεξίου, Οι κοινωνικές αιτίες της καπνεργατικής διαμαρτυρίας στο μεσοπόλεμο, «Ιστορικά», τ. 21, Δεκ. 1994, σελ. 346 και επ. Βλ. επίσης Α. Λιάκου, ό.π., όπου, εκτός από τις πληροφορίες για το ρόλο που διεδραμάτισαν οι πρόσφυγες στην εξέλιξη της καλλιέργειας του καπνού, αναλύεται και η πολιτική της κυβέρνησης Γούναρη το 1920-22, σχετικά με το καπνεργατικό.

33. V. Dalakoura, L'installation et le role geoeconomique des refugies d'Asie Mineure dans la campagne grecque. Le cas de la Macedoine (These 3eme cycle), Univ. «Paul Valery», Montpellier III, 1984, p.

χές του νομού, με την καλλιέργεια του καπνού, των σιτηρών και την κτηνοτροφία.

Δ'. II. Οι πρώτες καπνεργατικές διαμαρτυρίες (1924-1926).

Ήδη από το 1924 οι καπνεργατικές διαμαρτυρίες πληθαίνουν εξαιτίας της στάσης των καπνεμπόρων που επιμένουν στην ελάττωση του ημερομισθίου των καπνεργατών· το Νοέμβριο του ίδιου έτους (1924) η Καβάλα γίνεται θέατρο αιματηρών συγκρούσεων. Αφορμή για τα επεισόδια υπήρξε η απόπειρα των καπνεργατών να εμποδίσουν την εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών από το λιμάνι της Καβάλας, αφού αυτό θα σήμαινε και αύξηση της ανεργίας. Η έκταση των επεισοδίων είναι τέτοια (1 νεκρός, πολλοί τραυματίες), που το θέμα, με πρωτοβουλία της αντιπολίτευσης, φθάνει στην Εθνική Συνέλευση. Ο Θάσιος βουλευτής Αύγουστος Θεολογίτης, που ανήκει στη «Δημοκρατική Ένωση» του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, καταγγέλλει τη σύσταση συλλόγου στη Δράμα («Σύλλογος Εθνικών Δημοκρατικών Εργατών»), του οποίου σκοπός είναι οι επιθέσεις εναντίον των καπνεργατών³⁴.

Τον Ιανουάριο του 1925 συλλαμβάνονται δύο Θάσιοι κομμουνιστές καπνεργάτες, οι Ξανθόπουλος Στεργιανός και Βασίλειος Τσολάνος, με την κατηγορία ότι διένειμαν στη Θάσο προκηρύξεις εναντίον της Κυβέρνησης³⁵. Αυτή η χρονιά (1925) σηματοδοτεί την απαρχή μιας σειράς κινητοποιήσεων, αφού το συνδικαλιστικό κίνημα της δεκαετίας 1914-1924 βρίσκεται σε κάμψη και οι εργοδότες καπνέμποροι δεν αναγνωρίζουν τα εργατικά σωματεία³⁶. Οι περισσότεροι καπνεργάτες ήταν πολιτικοποιημένοι· έχοντας αναπτύξει μια ιδιαίτερη ψυχολογία, θεωρούν το χώρο της εργασίας τους ως τόπο όπου αφενός νομιμοποιούνται να αναπτύξουν την «ιδεολογική» διεκδίκηση των αιτημάτων τους και αφετέρου να αναπτύξουν ελεύθερα τις δημοκρατικές τους ιδέες³⁷.

34. Βλ. Γ. Θ. Βύζικα, ό.π., σελ. 40 και Γ. Πέγιου, ό.π., σελ. 29-30 και Δ. Λιβεράτου, ό.π., σελ. 49 και επόμ.

35. Στην αναφορά της 25-1-25 του διοικητή Χωροφυλακής Καβάλας Σταυριανού προς το υπουργείο Εσωτερικών αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι οι συλληφθέντες «ήδη με την παρουσιαζομένην ανεργίαν προσπαθούσι να δημιουργήσωσι ταραχάς, καιτοι γνωρίζουσιν ότι είναι φυσική, λόγω της εποχής του έτους...» ΔΜΚ, ΙΑ, αρ. εισ. 1, αρ. εισερχ. 1209. Επίσης στοιχεία για τη σύλληψη των Θάσιων καπνεργατών σε Γ. Βύζικα, ό.π., σελ. 43.

36. Βλ. εφ. «Κήρυξ» 16-3-1926, άρθρ. 8/ντή Εμπορ. Επιμελ. Χ. Ολύμπιου, Τα καπνά της Ανατολικής Μακεδονίας κατά το 1925, όπου αναλύονται τα αίτια της κρίσεως, των εξευτελιστικών τιμών των καπνών κλπ.

37. Α. Λιάκου, ό.π., σελ. 63 και Αβρ. Μπεναρόγια, ό.π., όπου διαβάζουμε: «Δεν

Η ίδρυση του Ταμείου Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ), που άρχισε να λειτουργεί την 11 Αυγούστου 1926, σήμανε την επίσημη κατοχύρωση του επαγγέλματος του καπνεργάτη³⁸. Όμως οι δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στη Θάσο και η έλευση των προσφύγων του 1922 δημιουργούν καινούργια προβλήματα, δίχως να έχουν δοθεί λύσεις στα ήδη υπάρχοντα. Διαβάζουμε μεταξύ άλλων στον «Κήρυκα» (21-8-1926): «...εκ των ανεγερθεισών οικιών εις τον Λιμένα Θάσου ενάριθμοι παρεδόθησαν εις πρόσφυγας του 1912, ενώ μένουν άνευ στέγης τοιούτοι του 1922 και 1923. Είμεθα της γνώμης ότι πολίτες οίτινες έχουν εγκατασταθή μονίμως εις τον Λιμένα Θάσου από του 1912 μέχρι του 1921 ουδεμιάς αρωγής ιδιαιτέρας έδει να τύχωσι υπό την ιδιότητά του πρόσφυγος, καθ' όσον ούτε ζημίας υπέστησαν προσφάτους, κατά το χρονικό δε ανωτέρω διάστημα όχι μόνον αποκατεστάθησαν, αλλά και συνεπεία των εξ εννοϊκών περιστάσεων, υφ' ας διετέλεσεν η Θάσος, μεταξύ των ευπορωτέρων τάξεων ανήκουσιν»³⁹.

Τον Οκτώβριο του 1926 δίνεται επίδομα ανεργίας στους αέργους καπνεργάτες⁴⁰, ενώ το Δεκέμβριο του ίδιου έτους γίνεται νέα ρύθμιση των καπνεργατικών ημερομισθίων⁴¹. Οι αγώνες των καπνεργατών για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και την αντιμετώπιση της ανεργίας που έπληττε τον κλάδο επικεντρώνονται στην προσπάθεια να απαγορευθεί η εξαγωγή των ανεπεξέργαστων καπνών, αίτημα αποδεκτό από όλες τις παρατάξεις, προοδευτικές και μη, αφού: «απεδείχθη...ότι αγωνιζόμενοι οι εργάται ούτοι διά την απαγόρευσιν της εξαγωγής ανεπεξεργάστων καπνών δεν αγωνίζονται απλώς και μόνον ένα ιδιοτελή αγώνα διά να έχουν αυτοί εργασίαν επεξεργαζόμενοι τα εξαγόμενα καπνά, αλλ' αγωνίζονται και αγώνα υπέρ της καπνοπαραγωγής και αγώνα υπέρ των γενικών συμφερόντων των λαϊκών τάξεων

θα ασχοληθῶμεν ειδικώς με τους καπνοπαραγωγούς εκείνους που τον καιρό που δεν έχουν δουλειά στο χωράφι κατεβαίνουν χωριά ολόκληρα στα καπνομάγαζα και γίνονται προσωρινώς ημερομισθιοί... Αυτά που είπαμε είναι αρκετά για να καταλάβει κανείς πόσον ευπρόσπιτοι είναι στην προπαγάνδα μας και στην κομμουνιστική οργάνωση οι μικροϊδιοκτήτες καπνοπαραγωγοί», σελ. 247-259.

38. Για τη λειτουργία και τις παροχές του ΤΑΚ βλ. Α. Λιάκου, ό.π., σ. 67-69 και Γ. Πέγιου, ό.π., σελ. 34-37.

39. «Κήρυξ», 21-8-1926, αρ. φ. 148, «Ο εποικισμός εις Θάσον», άρθρο Κ. Τσιλογιάννη.

40. «Διά τους οικογενειάρχας άνδρας τους έχοντας πλέον των 3 μελών οικογ. δρχ. 120. Διά τους οικογενειάρχας άνδρας κάτω των 3 μελών οικογ. δρχ. 90 και 60 δρχ. διά τας γυναίκας», εφ. «Κήρυξ», 28-10-26.

41. «Κήρυξ», 28-10-26: «Τα ημερομίσθια των καπνεργατών κατά την τρέχουσαν εβδομάδα ωρίσθησαν των μεν ντεγκτσήδων εις δρχ. 95, των δε πασταλτζήδων εις δρχ. 37».

των καπνοπαραγωγικών Μακεδονικών επαρχιών...»⁴².

Δ'.III. Η παρουσία των Θασίων στο καπνεργατικό κίνημα (1927-1929)

Το 1927 είναι μια χρονιά κρίσιμη για την εξέλιξη του καπνεργατικού κινήματος. Ο αριθμός των ανέργων καπνεργατών αυξάνει και στην Καβάλα αρχίζει μια σειρά κινητοποιήσεων, όπου το θασιακό στοιχείο παίζει σημαντικό ρόλο. Οι Θάσιοι δίχως να έχουν εγκαταλείψει το όνειρο της «επιστροφής στη γη»⁴³ δραστηριοποιούνται στο πλευρό των υπόλοιπων καπνεργατών, συμμετέχοντας στις απεργίες καθώς και σε κάθε εκδήλωση σχετική με τη διεκδίκηση των αιτημάτων τους⁴⁴. Η δράση των πολιτικοποιημένων Θασίων είχε ενοχλήσει ορισμένους από τους συγχωριανούς τους σε σημείο που επιτροπή Θασίων εργατών να ζητήσει από το Νομάρχη να προστατεύσει τους «νομιμόφρονες» από τις «οχλήσεις των κομμουνιστών» στα χωριά της Θάσου⁴⁵.

Το καλοκαίρι του 1927 το ΤΑΚ ιδρύει στην Παναγία Θάσου αναρρωτήριο για τους προφυματικούς καπνεργάτες. Το αναρρωτήριο λειτούργησε στην πευκόφυτο περιοχή του Αγ. Αθανασίου και δέχτηκε περίπου 100 ασθενείς. Στην αρχή οι Θάσιοι αντέδρασαν φοβούμενοι μήπως μολυνθεί η ατμόσφαιρα, στο τέλος όμως υποχώρησαν, αφού τα οικονομικά οφέλη από τη λειτουργία του ήταν σημαντικά. Αργότερα το αναρρωτήριο μεταφέρθηκε στην περιοχή Κάστρο των Λιμεναρίων, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1929, που σταμάτησε η λειτουργία του⁴⁶. Το χειμώνα του ίδιου έτους το ΤΑΚ προχωρεί στην επιδότηση των ανέργων καπνεργατών. Το ελαττωμένο επίδομα των Θασίων καπνεργατών γίνεται η αφορμή νέων κινητοποιήσεων. Χαρακτηριστική της επικρατούσης νοοτροπίας ότι οι Θάσιοι δε δικαιούνται ίσης με των

42. «Κήρυξ», 15-12-1926, αρ. φ. 289. Το κύριο άρθ. της εφημερίδας έχει τίτλο: «Το καπνεργατικόν».

43. «Κήρυξ», 15-1-27, άρθ. Ν. Βασιλικού με τίτλο: «Τα μοναστηριακά κτήματα Θάσου», όπου επισημαίνεται ότι «...μετά την προμνηνομένην ελάττωσιν των καπνεργατικών χειρών κατά τα προσεχή έτη ... δεν απομένει παρά η εντατική καλλιέργεια της γης των πατέρων...».

44. Στον «Κήρυκα» της 28-5-27, κάτω από τον τίτλο: «300 καπνεργάται Καλλιράχης Θάσου» υπάρχει ένα κείμενο-καταγγελία, όπου με ειρωνικό ύφος αναφέρονται, αφού τους «συνγαίρουν διά το διασπαστικό τους έργο», τα ονόματα 15 απεργοσπαστών από την Καλλιράχη. Υπογράφουν πολλοί καπνεργάτες Καλλιραχιώτες της «Προόδου» και της «Ενώσεως».

45. Περισσότερα στοιχεία για τα επεισόδια και την επιστολή της Επιτροπής των «νομιμόφρονων Θασίων» (29-9-27) σε Γ. Θ. Βύζικα, ό.π., σ. 52.

46. Γ. Πέγιου, ό.π., σελ. 35-37.

υπολοίπων καπνεργατών επιδότησης, λόγω της προνομιούχου θέσης τους ως κτηματιών και άρα διπλοαπασχολουμένων, είναι η εγκύκλιος του νομάρχη Λουλακάκη, που αναφέρει⁴⁷: «...Το επίδομα ανεργίας αποτελεί μέσον κοινωνικής αλληλεγγύης και αλληλοεξασφάλισης και χορηγείται αποκλειστικώς εις την τάξιν εκείνην των εργατών, οι οποίοι έχουν πραγματικήν ανάγκην... Επί της απόψεως αυτής ο καπνεργατικός πληθυσμός της Θάσου κατέχει θέσιν προνομιούχον, διότι και ιδιοκτησίαν τινά ως επί το πλείστον κέκτηται και ο χρόνος της ανεργίας αυτών συμπίπτει με την συγκομιδήν του ελαιοκάροπου υφισταμένης ζητήσεως εργασίας καθ' όλην την περίοδον... Θεωρούντες την λύσιν ταύτην των δέκα δραχμών διά τας γυναίκας και εικοσιπέντε διά τους άνδρας, καθ' ον τρόπον εφαρμόζεται, ως εξαιρετικώς συμφέρονσαν...προσκαλούμεν νμάς όπως δεχόμενοι ταύτην ως ικανοποιητικήν και εξυτηρητικήν... προσέρχησθε αδιαμαρτυρητώς προς ανάληψιν του καθοριζομένου ποσού»⁴⁸.

Η αξιοποίηση του φυσικού πλούτου του νησιού γίνεται το κύριο μέλημα των κατοίκων του. Γίνονται προσπάθειες ώστε η Θάσος να αξιοποιηθεί τουριστικά, αφού το νησί, παρόλες τις φυσικές ομορφιές του, δεν έχει την κατάλληλη υποδομή για να προσελκύσει παραθεριστές. Από τις αρχές ήδη του 1928 προγραμματίζονται στα Λιμενάρια έργα ύδρευσης και συγκοινωνίας «προς μαγνητισμόν περισσοτέρων παραθεριστών και ενημερία των κατοίκων»⁴⁹, ενώ το Ταμείο Προστασίας Ελαιοπαραγωγής ενισχύει τους ελαιοπαραγωγούς «για να αυξηθεί η παραγωγή του ελαίου από ήμισυ εις εν και ήμισυ περίπου εκατομμυρίας οκάδας»⁵⁰. Οι Θάσιοι ζητούν τη μεταφορά τμήματος της επε-

47. «Κήρυξ», 23-12-1927, αρ. φ. 563, στήλη «Εργατικά» και με υπότιτλους: «Τα επίδομα της Θάσου» και «Τι λέγει ο κ. Νομάρχης». Επίσης *Α. Γκρέτσιου*, Η φύση της νήσου Θάσου, «Θασιακά», τ. 8 (1992-93), Καβάλα 1995, όπου τονίζεται ότι ένα από τα αιτήματα των Θασίων για την αγροτική τους αποκατάσταση είναι η τροποποίηση του Δασικού Κώδικα ως προς τη δασική εκμετάλλευση και τη φορολογία των προϊόντων της.

48. Περισσότερα στοιχεία για τη «μορφολογία της δεύτερης απασχόλησης» σε Κ. Κασιμάτη (συνεργασία Ελ. Άλλισον), Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης, Μελέτη II, ΕΚΚΕ, 1989. Στο Β' μέρος του βιβλίου: «Εμπειρική διερεύνηση της δεύτερης απασχόλησης», επισημαίνεται «η ιδιομορφία που εμφανίζεται στον αγροτικό χώρο, όπου οι δύο απασχολήσεις δεν συμπίπτουν πάντοτε χρονικά, γιατί, ως γνωστόν, οι καλλιέργειες είναι εποχικές. Επομένως, η απασχόληση στη γεωργία, η οποία συνήθως καταγράφεται ως η κυρία εργασία, συμπληρώνεται στους κενούς χρόνους από τη δεύτερη εργασία». 57. Χαρακτηριστική είναι η παραπομπή στον Κ. Michelotti, «Multiple jobholders in May 1975», *Monthly Labour Review*, τ. 98, No 11, 1975, σ. 60-61, σύμφωνα με τον οποίο «στην περίπτωση των αγροτών, η δεύτερη εργασία παίζει σημαντικότερο ρόλο από την κύρια απασχόληση», σελ. 67.

49. «Κήρυξ», 18-2-1928, αρ. φ. 610.

50. «Κήρυξ», 21-2-1928, αρ. φ. 613.

Ξεργασίας των καπνών στα διάφορα χωριά της Θάσου με όρους που οι ίδιοι θεωρούν ικανοποιητικούς, αφενός για να ανεξαρτοποιηθούν οικονομικά από τη «μητρόπολη» Καβάλα, αφετέρου για να μην είναι υποχρεωμένοι να μετακινούνται από το νησί τους, χάνοντας πολύτιμο χρόνο και κάνοντας άσκοπα έξοδα. Όμως αυτό δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί, αφού «εκ μέρους πολλών εργοδοτών υπήρξαν δίκαιοι και ευλογοφανείς ενδοιασμοί, δεδομένου ότι επρόκειτο περί επιχειρήσεως μακράν του κέντρου των». Μόνον ένας καπνέμπορος «ευρέθη ο κ. Γρηγοριάδης, ο οποίος παρακάμπτων τας δυσχερείας ...εδημιούργησεν εις διάφορα χωριά επεξεργασίαν»⁵¹.

Αν και οι πολύχρονες προσπάθειες των Θασίων για την απαλλοτρίωση των μοναστηριακών κτημάτων στέφονται εντέλει από επιτυχία, οι ακτήμονες γεωργοί «προτιμούν να αποδημούν στην Καβάλα και να επαγγέλλονται τον καπνεργάτην»⁵². Όμως η κρίση είχε ήδη αρχίσει να πλήττει τον κλάδο. Στα τέλη του 1928 οι άνεργοι καπνεργάτες είναι συνολικά 3.591 και οι εργαζόμενοι 4.547. Την ίδια χρονική περίοδο στη Θάσο βρίσκονται 3.200 άνδρες και γυναίκες καπνεργάτες, και στα υπόλοιπα χωριά επεξεργασίας καπνού άλλοι 2.200, δηλαδή εκτός Καβάλας βρίσκονται συνολικά 5.400 καπνεργάτες και των δύο φύλων⁵³.

Το 1929 είναι το έτος των μεγάλων καπνεργατικών αγώνων, στους οποίους συμμετέχουν έντονα οι εποχικοί Θάσιοι εργάτες. Διαμαρτυρόμενοι για τον αποκλεισμό τους από τις επιδοτήσεις του ΤΑΚ κατά την περίοδο της ανεργίας, σημαντικός αριθμός Θασίων ξεκινά στις 7-10-1929 από το νησί με τα μικρά σκάφη τους (περίπου 20 γκαζολίνες) για την Καβάλα. «Άμα τον κατάπλου του (στολίσκου) με τους Θασίους καπνεργάτας, οι κομμουνισταί καπνεργάται της πόλεως μας πληροφορηθέντες το γεγονός συνεκεντρώθησαν εις την προ του Δημοτικού Κήπου παραλίαν, οπόθεν άρχισαν ζητωκραυγάζοντες υπέρ των Θασίων, της Γ' Διεθνούς και των συνθημάτων της Κ.Ο.Ε.» διαβάζουμε στην εφημερίδα «Κήρυξ» στις 8-10-1929⁵⁴. Συνέπεια αυτής της επιχείρησης είναι να παραπεμφθούν στον ανακριτή 10 καπνεργάτες από το Καζαβίτι Θάσου, από τους οποίους 6 απολύονται και 2, ανάμεσά τους και μία καπνεργάτρια, προφυλακίζονται, ενώ όλοι παραπέμπονται σε δίκη «επί

51. Βλ. «Κήρυξ», 30-6-1928, αρ. φ. 723, όπου δημοσιεύεται η επιστολή του Ηλία Λαμπίρη με τίτλο: «Η επεξεργασία καπνών εν Θάσω».

52. Βλ. «Κήρυξ», 10-11-1928, αρ. φ. 837, όπου δημοσιεύεται το 2ο μέρος του άρθρου «Λιμενάρια».

53. «Κήρυξ», 29-11-1928, αρ. φ. 853.

54. Βλ. στον «Κήρυκα» το άρθρο με τίτλο: «Τα επιδόματα της ανεργίας» και υπό-τίτλους: «Η χθεσινή άφιξις των Θασίων καπνεργατών. / Ο κατάπλους των ιστιοφόρων εις τον λιμένα μας. / Εμπλοκή κομμουνιστών και Αστυνομίας», αρ. φ. 1119.

στάσει και επί παραβίασει του νόμου περί προστασίας του κοινωνικού καθεστώτος»⁵⁵. Ο τοπικός τύπος αντιμετωπίζει τα αιτήματα των καπνεργατών με δυσπιστία, θεωρώντας τα υπερβολικά. «Οιοσδήποτε αντικειμενικός εξετάζων τα αιτήματα των Θασίων καπνεργατών, ως διατυπώνει ταύτα η ως άνω επιτροπή των κομμουνιστών, δεν είναι δυνατόν βεβαίως παρά να ευρίσκη ταύτα όχι μόνον υπερβολικά αλλά αυτόχρονα εξωφρενικά...Εάν υπολογίσωμεν τους Θασίους καπνεργάτας (άνδρας) εις 2.500 και την ανεργίαν αυτών εις 100 ημέρας, θέλομεν διά την επιδότησιν αυτών 20 ολόκληρα εκατομμύρια»⁵⁶.

Το υπουργείο της Εθνικής Οικονομίας και το ΤΑΚ απέρριψαν τις προτάσεις των Θασίων καπνεργατών⁵⁷. το κίνημα των Θασίων διχάζεται, αφού οι επιτροπές των συντηρητικών της Παναγίας και της Ποταμιάς καταδικάζουν τη «θαλάσσια πορεία» και κατηγορούν τους «κομμουνιστές» ότι επρόδωσαν τα εργατικά συμφέροντα⁵⁸. Το σωματείο καπνεργατών «Πρόδος» με γενικό γραμματέα τον Π. Μαρούδα απαιτεί από τα μέλη του όχι μόνον να μην έχουν καμία σχέση με τους «κομμουνιστές», αλλά και να καταγγέλλουν «εις όλους τους καπνεργάτας της Θάσου την πράξιν και τας ενεργείας αυτών των κομμουνιστών αναλύοντες εις αυτούς τους λόγους που μας αναγκάζουν να διατάξωμεν τον χωρισμόν του αγώνος»⁵⁹.

Οι Θάσιοι αντιδρούν με δυναμισμό και υπευθυνότητα σ' αυτές τις διασπαστικές ενέργειες· συγχροτούν την Κεντρική Επιτροπή Θασίων Καπνεργατών, που με ανακοινωθέντα και ψηφίσματα καταγγέλλει τη Διοίκηση του ΤΑΚ για αποκλεισμό των Θασίων καπνεργατών από την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και επιδομάτων, ζητώντας την καταβολή ικανοποιητικών επιδομάτων στους ανέργους καθ' όλη τη διάρκεια της ανεργίας, πλήρη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, την καταβολή οικογενειακών επιδομάτων, αλ-

55. Έχει προηγηθεί η καπνεργατική διαμαρτυρία της 11-6-28 και η λευκή απεργία της 10-7-29. Περισσότερα για την κίνηση των Θασίων καπνεργατών σε Γ. Πέγιου, ό.π., σ. 41-43 (συγγραφέας αναφέρει σαν ημερομηνία της θαλασσίας πορείας των καπνεργατών τον χειμώνα του 1928-29) και Γ. Θ. Βύζικα, ό.π., σ. 59-62.

56. Βλ. «Κήρυξ», 8-10-29, αρ. φ. 1119, «Πώς ακριβώς έχει το ζήτημα των Θασίων καπνεργατών». Ο υπότιτλος είναι: «Τί ζητούν οι Θάσιοι κομμουνισταί».

57. «Κήρυξ», 8-10-29, αρ. φ. 1119, στήλη «Κρίσεις και Σχόλια», τίτλος άρθ. «Οι καπνεργάται της Θάσου», όπου διαβάζουμε ότι «αι σχετικαί προτάσεις των κομμουνιστών αποκαλούνται κωμικαί και απραγματοποίητοι».

58. «Κήρυξ», 9-10-29 αρ. φ. 1120, όπου ο τίτλος του άρθρου είναι: «Μετά την εκστρατείαν... / υπότ.: «Πλήρης και ριζική διαφωνία μεταξύ Θασίων καπνεργατών διά τα επιδόματα ανεργίας».

59. «Κήρυξ», 9-10-29, αρ. φ. 1120, όπου δημοσιεύεται το ψήφισμα των συντηρητικών καπνεργατών του χωρίου Θάσου.

λά και την «κατάπαισι της εξασκουμένης τρομοκρατίας εκ μέρους των αρχών»⁶⁰.

Τα επεισόδια διαδέχονται το ένα το άλλο: την Κυριακή 20-10-1929 συγκεντρώνονται στα Λιμενάρια καπνεργάτες από ολόκληρη τη Θάσο σε συλλαλητήριο διαμαρτυρίας για την μη καταβολή του επιδόματος ανεργίας. Εγκρίνεται ψήφισμα, αλλά μπροστά στην άρνηση των υπαλλήλων του Τηλεγραφείου να το στείλουν στις αρμόδιες αρχές «οι καπνεργάται εξεμάνησαν και ήρχισαν λιθοβολούντες τους νελοπίνακας...». Η επιβολή της τάξης έχει σαν αποτέλεσμα τη σύλληψη των 3 πρωταιτίων των επεισοδίων⁶¹. Η σύλληψη, το απόγευμα της ίδιας ημέρας, άλλων 5 καπνεργατών οξύνει τα πνεύματα σε τέτοιο βαθμό, ώστε με εντολή του Νομάρχη αναστέλλεται η αποστολή και άλλων αστυνομικών δυνάμεων, ενώ στον «Κήρυκα» της 24-10-29⁶² ο γενικός

Από την απεργία και το συλλαλητήριο των Θασίων. Καβάλα 1929. (Από το αρχείο της Αίγλης Γκρέτσικου).

60. «Κήρυξ», 16-10-29, αρ. φ. 1126: «Καπνεργάται και ΤΑΚ/Το ζήτημα των Θασίων καπνεργατών / Επιβάλλεται να λυθή». Επίσης «Κήρυξ», 18-10-1929, αρ. φ. 1128: «Ανοικτή επιστολή προς τον Γ. Διοικ. Θράκης», όπου αναφέρεται ότι «...οι 4.000 καπνεργάται της Θάσου χαρακτηρίζονται ως μη τοιοῦτοι, ενώ χτίκιασαν στα καπνά και είνε οι πατριάρχαι της επεξεργασίας».

61. Πρόκειται για τους Ν. Τριχά, Αυγ. Αντ. Χαλκιά και Αυγ. Β. Χαλκιά, «Κήρυξ», 22-10-29.

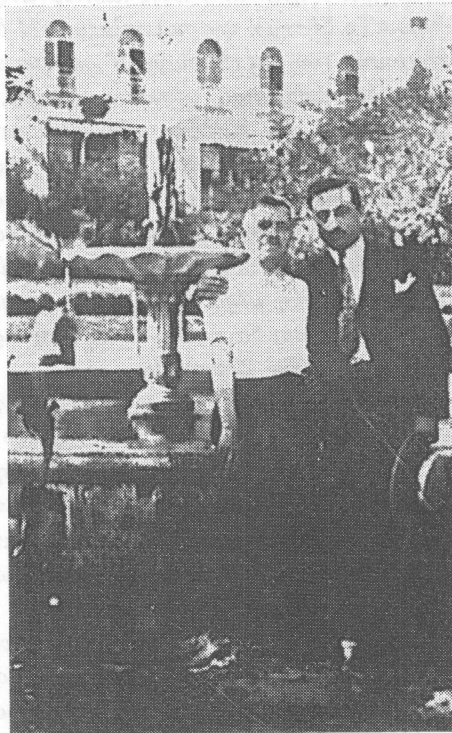
62. Αρ. φ. 1133,

γραμματέας της «Προόδου» Π. Μαρούδας σε «ανοικτή επιστολή προς τον κ. Υπουργόν -Γ. Διοικητήν Θράκης» δικαιολογεί τον ερχομό των Θασίων καπνεργατών στην Καβάλα, αφού διατείνεται ότι οι «Θάσιοι καπνεργάται κατά πλειοψηφίαν συντηρητικοί ήλθον εις Καβάλαν ίνα «παραστατικώτερα» εκφράσουν το πικρό τους παράπονο για την αδικίαν που τους γίνεται από το ΤΑΚ».

Δ'.ΙV. Οι καπνεργάτες πριν τον πόλεμο (1930-1940). Το έργο του διηγηματογράφου Φώτη Πρασίνη.

Από το 1930 έως το 1940 τα επίσημα ποσοτικά στοιχεία για τον αριθμό των Θασίων καπνεργατών, των ανέργων, καθώς και την τύχη του πολυμέτρωτου αγώνα τους είναι περιορισμένα. Η μελέτη μας θα βασιστεί, όσον αφορά αυτή τη χρονική περίοδο, στις πληροφορίες που αντλήσαμε από τον τοπικό ημερήσιο τύπο της Καβάλας. Το λογοτεχνικό έργο του διηγηματογράφου Φώτη Πρασίνη, πρόσφυγα από την Α. Θράκη, (Μάδυτος 1915 - Κα-

*Από το συλλαλητήριο και την απεργία του 1929 στην Καβάλα.
(Από το αρχείο της Αίγλης Γκρέτσικου).*

βάλα 1973) μας δίνει πολύτιμα στοιχεία για την εποχή. Ο συγγραφέας δούλεψε και ο ίδιος ως καπνεργάτης και το έργο του, άγνωστο μέχρι τώρα, αν και υπάρχει η μεταθανάτια έκδοση των διηγημάτων του από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Καβάλας, αποτελεί αξιόπιστη πηγή ιστορικής και κοινωνικής μαρτυρίας. Στα διηγήματά του καταγράφονται με λεπτομέρειες και ευαισθησία οι συνθήκες που επικρατούσαν στο χώρο επεξεργασίας του καπνού, τα μαγαζιά και τα «σαλόνια», αλλά και η ατμόσφαιρα της πόλης και του λιμανιού της Καβάλας, αμέσως μετά την άφιξη των προσφύγων του '22 και το μεσοπόλεμο.

Μέσα από τη λιτή γραφή του, που συνδυάζεται με μια γλώσσα γεμάτη αμεσότητα, συναντούμε σπέρματα μεγάλων συγγραφέων, που κατόρθωσαν μέσα από το έργο τους να δώσουν το στίγμα μιας ιδιαίτερης τάξης ανθρώπων ως προσωπικό βίωμα και κατάθεση κοινωνικής μαρτυρίας. Θέματά του είναι η προσφυγιά, ο αγώνας για επιβίωση στην καινούργια πατρίδα, οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους συντρόφους της κοινής μοίρας. Ο Φώτης Πρασίνης δίνει με τρόπο αριστουργηματικό την ταυτότητα της πόλης που έζησε και εργάστηκε —ήταν κι ο ίδιος καπνεργάτης— μέχρι το 1946. Γράφει στο διήγημά του «Το ζήτημα της πολιτείας»: «*Η δούλεψη του καπνόφυλλου που ήρθε, η ετοιμασία του για εξαγωγή, θ' αρχίσει από τα μέσα Μαΐου. Απ' αυτή την ώρα χιλιάδες άνθρωποι, γυναίκες, άντρες, όλοι καπνεργάτες από το Παγγαίο, τη Θάσο και την Καβάλα, ρίχνονται στην αγορά της δουλειάς. Και είναι συνηθισμένο το θέαμα, στην πολιτεία της Καβάλας, απ' τη νύχτα οι άνεργοι άνθρωποι να πιάνουν τις εξώπορτες των καπνομαγαζιών αγναντεύοντας την ώρα που θα έρθουν οι γραμματικοί να ξεκλειδώσουν τις σιδερένιες πόρτες για να καλέσουν όσους χρειάζονται. Γιατί θέλει μεγάλη τύχη να πιάσει κανένας απ' την πρώτη μέρα δουλειά. Τα χέρια είναι πολλά, πιο πολλά απ' όσα χρειάζονται, κι όσοι θα πιαστούν απ' την πρώτη ώρα θ' ασφαλίσουν το μεροκάματό τους ως τον Σεπτέμβριο...*».

Στο διήγημα «Το ζήτημα της πολιτείας» η περιγραφή της διαδικασίας εξαγωγής καπνών και της καπνεργασίας στις «αποθήκες» και «τα μαγαζιά» της Καβάλας δίνονται με τόσες λεπτομέρειες, που το διήγημα μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ντοκουμέντο, χάρη στο πλήθος των στοιχείων που μας δίνει για την «καπνοδουλειά», τις συνθήκες εργασίας των καπνεργατών, την κοινωνική αναταραχή που προκάλεσε η εξαγωγή των ανεπεξέργαστων καπνών από την Καβάλα. «*Μελίσσια οι καπνομεσίτες, τους πέντε μήνες, ρίχνονται στα καπνοχώρια. Ανοίγουν τιμές, αγοράζουν και ζυγίζουν και φορτηγά αυτοκίνητα κουβαλούν ασταμάτητα τα χωρικά καπνά στα μαγαζιά, στις καπναποθήκες, μέσα στην Καβάλα... Απ' αυτήν την ώρα χιλιάδες άνθρωποι, γυναίκες άνδρες, όλοι καπνεργάτες, από το Παγγαίο, τη Θάσο και την Καβάλα, ρίχνονται στην αγορά της δουλειάς*». Το διήγημα αναφέρεται στους αγώνες των καπνε-

γατών, που αρχίζουν το 1926, για να κορυφωθούν δυο χρόνια αργότερα με τη μεγάλη καπνεργατική απεργία. Αυτή τη χρονιά, το 1926, οι αγώνες τους για την αντιμετώπιση της ανεργίας, που πλήττει τον κλάδο, επικεντρώνονται στην παρεμπόδιση της εξαγωγής των ανεπεξέργαστων καπνών. Ο Πρασίνης, καπνεργάτης κι ο ίδιος στα νιάτα του, περιγράφει με σαφήνεια τόσο τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, όσο και την ψυχολογία των εργατών του καπνού, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν πρόσφυγες.

Τη δεκαετία πριν τον πόλεμο η ανεργία πλήττει ιδιαίτερα τους καπνεργάτες της Καβάλας· διαβάζουμε στην εφημερίδα «Κήρυξ» ότι «εκ των 1500 ανδρών θα απορροφηθούν ενταύθα μεν υπό των εταιρειών Ιταλική και Γκέρου 300, εν Θάσω δε υπό της εταιρείας Κοιτινένταλ, ήτις θα αρχίση επεξεργασίαν εις Λιμένα και Καλλιράχην, 200. Επομένως θα απομείνουν άνεργοι άνδρες περί τους 1000, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται κατά το μέγιστον μέρος και Θάσιοι ντεγκτσόδες»⁶³.

Οι Θάσιοι ευκαιριακοί εργάτες επιθυμούν να επιστρέψουν στα γεωργικά επαγγέλματα· οι προσπάθειες είναι αυτή τη φορά περισσότερες συντονισμένες⁶⁴, αφού η εθελουσία έξοδος των καπνεργατών συνδυάζεται με σχέδια για την αποκατάστασή τους και με την πρόθεση του ΤΑΚ να μην εκδώσει κανένα νέο βιβλιάριο καπνεργάτη.

Σύμφωνα με την απογραφή του Καπνεμπορικού Συλλόγου Καβάλας, από τις αρχές του 1930 στις καπναποθήκες της πόλης απασχολούνταν συνολικά 13.500 περίπου καπνεργάτες, από τους οποίους οι 3988 (2.305 άνδρες και 1683 γυναίκες) κατάγονταν από τη Θάσο και οι υπόλοιποι 7721 κατάγονταν και διέμεναν μόνιμα στην Καβάλα⁶⁵. Η παρουσία των Θασίων εποχικών είναι έντονη αυτή την περίοδο· εξάλλου η τάξη των καπνεργατών χαρακτηρίζεται από μια αδιάρρηκτη συνοχή και έχει αναπτυγμένη κοινωνική συνείδηση⁶⁶. Τον Απρίλιο του 1930 συλλαμβάνονται 4 Θάσιοι καπνεργάτες με την κατηγορία ότι συγκεντρώθησαν παράνομα στην Ποταμιά⁶⁷. Τον Ιανουά-

63. Βλ. «Κήρυξ», 29-4-31, αρ. φ. 1593, άρθ. με τίτλο: «Ανεργία ανδρών».

64. Βλ. «Κήρυξ», 2-5-31, αρ. φ. 1596, όπου η δήλωση του Γεν. Διοικητού Θράκης κ. Καλογερά ότι «αναλαμβάνει πολλούς εκ των ανέργων (Θασίων) να αποκαταστήσει εις τα ανά την περιφέρειάν του χωρία, εφ' όσον θα τον παρείχοντο τα απαιτούμενα εφόδια υπό της Κυβερνήσεως».

65. «Κήρυξ», 15-3-30, αρ. φ. 1249.

66. Θ. Αλεξίου, ό.π., σ. 339-341, καθώς και *Alain Touraine*, Κοινωνικά κινήματα: ειδική περιοχή ή κεντρικό πρόβλημα στην κοινωνιολογική ανάλυση, όπου διαβάζουμε: «Η έννοια των κοινωνικών κινήματων δεν μπορεί να διαχωρισθεί από αυτήν της κοινωνικής τάξης» και «η έρευνα των κοινωνικών αγώνων ... είναι πάντοτε ιστορική κατά την προσέγγιση...», περ. «Λεβιάθαν», τ. 6, Β' περ. 1990, σ. 17-28.

67. Γ. Θ. Βύζικα, ό.π., σ. 63-64, όπου δημοσιεύεται και η επιστολή συντηρητι-

ριο του επόμενου χρόνου (1931) ανακοινώνεται η επικείμενη διακοπή των εργασιών της εταιρείας μεταλλείων Θάσου⁶⁸. Οι λίγοι Θάσιοι εργάτες που απασχολούνταν ακόμη εκεί προστίθενται στους ανέργους. Το κλίμα της ανασφάλειας και η αρνητική στάση των καπνεμπόρων όσον αφορά στις οικονομικές προϋποθέσεις για την έξοδο των καπνεργατών από το επάγγελμα, την αύξηση του ημερομίσθιου κ.λ.π., κλιμακώνει τους αγώνες των εργατών του καπνού, με αποκορύφωμα τα αιματηρά γεγονότα του Οκτωβρίου 1932, κατά τη διάρκεια των οποίων σκοτώνεται ο Ι. Ψωμόπουλος, καπνεργάτης από την Καλλιράχη Θάσου⁶⁹. Σάν λύση για την εκτόνωση της καπνεργατικής κρίσης προσφέρθηκε η έξοδος από το επάγγελμα, αν και αυτή η πολιτική της αποσυμφόρησης αποδείχτηκε ότι ενδιέφερε μόνον το κράτος⁷⁰, αφού εξυπηρετούσε σκοπιμότητες κυρίως πολιτικές παρά οικονομικές. Η αρχή έγινε με τους Θάσιους, συχνά όμως οι διατάξεις του νόμου καταστρατηγήθηκαν με την πρόσληψη νέων ανασφαλιστών εργατών με το σύστημα της υπεργολαβίας και της κατ' αποκοπήν εργασίας, που στοίχιζε λιγότερο και συνέφερε τους εργοδότες.

Στις παραμονές του πολέμου από τους τρεις εγγεγραμμένους καπνεργάτες στο ΤΑΚ (από την ίδρυσή του στις 11-8-1926 - Ν. 3460/27) είχαν απομείνει μόνον δύο. Όπως είπαμε, οι λόγοι που οδήγησαν στη μείωση του —επίσημου έστω— αριθμού των καπνεργατών ήταν πολιτικοί, γιατί εκείνο που ενοχλούσε ήταν η μαχητικότητα αυτής της τάξης και όχι ο μεγάλος αριθμός των εργαζομένων που απασχολούσε σε βάρος άλλων κλάδων.

Όσον αφορούσε τους Θάσιους, η αποκατάστασή τους απασχόλησε ιδιαίτερα το Υπουργείο Γεωργίας, που εμελέτησε όλες τις δυνατότητες που μπορούσαν να προσφέρουν οι αγροτικοί κλάδοι του νησιού, καθώς και τα οφέλη που θα παρείχε η αποξήρανση του έλους του Καζαβιτίου⁷¹. Πάντως, το ζή-

κού καπνεργάτη (Δ. Γαλάνης) στον «Κήρυκα» (6-4-30), με την οποία διαψεύδει το γεγονός, υπεραμύνεται της εθνοφροσύνης (αντικομμουνισμού) των καπνεργατών και αποκαλεί την Ποταμιά «ακρόπολη του αντικομμουνισμού».

68. «Κήρυξ», 21-1-31, αρ. φ. 1512, άρθ. με τίτλο: «Τα μεταλλεία Θάσου κλείνουν» και υπότιτλο: «Ενέργειαι προς αποτροπήν του κακού».

69. «Κήρυξ», 20-10-32, αρ. φ. 2051, τίτλος: «Τα χθεσινά αιματηρά γεγονότα μεταξύ αστυνομικών οργάνων και καπνεργατών», καθώς και Γ. Θ. Βύζικα, ό.π., σ. 74 και επ.

70. Α. Διάκου, ό.π., σ. 68-69, όπου και λεπτομερής ανάλυση των αιτιών της κρίσης των ετών 1929-31 και του αντίκτυπου που είχε στους διάφορους τομείς της ελληνικής κοινωνίας. Επίσης στον τύπο της Καβάλας υπάρχουν πολλές πληροφορίες σχετικά με την «έξοδο των καπνεργατών εκ του επαγγέλματος» («Κήρυξ», 27-1-33, αρ. φ. 2134, 30-4-33, αρ. φ. 2215).

71. «Κήρυξ», 30-4-1933: Ο Αγαλλόπουλος (διευθυντής του ΤΑΚ) και ο Δεμέστιχας (τ. Διευθ. του Εποικισμού και νυν Διευθ. του Υπουργείου Γεωργίας) θα ασχολούνται με το

τημα εξακολουθεί να απασχολεί τον καπνεργατικό κλάδο και τα επόμενα χρόνια, αφού οριστική λύση ακόμη δεν είχε δοθεί και λίγοι από τους Θάσιους καπνεργάτες, που είχαν εγκαταλείψει το επάγγελμα «εξελθόντες εθελουσίως» είχαν κατορθώσει να απορροφηθούν από άλλους τομείς και ιδιαίτερα τη γεωργία. Το ΤΑΚ αντιπροσώπευε πλέον ένα κρατικό φορέα, που απλώς παρείχε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, και οι Θάσιοι εποχικοί προσπαθούσαν να αναπληρώσουν το ποσό των 14-15 χιλ. δρχ. που κέρδιζαν ετησίως (140-150 ημερομίσθια) με το εισόδημα που θα προσπορίζονταν από τη γεωργία. Όμως ο νόμος «περί απαγορεύσεως της καπνοκαλλιέργειας εις ακατάλληλα εδάφη» ενήργησε ως τροχοπέδη στα σχέδιά τους: τα ίδια προβλήματα αντιμετώπισαν όσοι θέλησαν να ασχοληθούν με την υλοτομία και το εμπόριο ξυλείας⁷².

Δ'.V. Η δεκαετία του Μεγάλου Πολέμου και του Εμφυλίου (1940-1950) — Οι Θάσιοι καπνεργάτες (αριθμός, ανεργία, επιβίωση).

Η έρευνά μας στο Λαογραφικό Μουσείο Καβάλας, στο οποίο το Εργατικό Κέντρο έχει παραχωρήσει τα μητρώα ανδρών/γυναικών ασφαλισμένων και ανασφαλιστών καπνεργατών για τα ημερομίσθια 1941-44, μας έδωσε στοιχεία για τον αριθμό των Θάσιων καπνεργατών εκείνο το διάστημα. Επεξεργαζόμενοι κατ' αρχήν το μητρώο των ασφαλισμένων ανδρών, που εργάζονταν στην Καβάλα, διαπιστώνουμε ότι από τους 2.800 καπνεργάτες οι 70 κατάγονταν από τη Θάσο, οι 102 από τη Θεσσαλονίκη και 1 από την Κομοτηνή. Όσον αφορά στους Θάσιους, 11 κατάγονται από την Παναγία, 9 από την Ποταμιά, 2 από το χωριό Σωτήρος, 7 από το Λιμένα, 2 από τον Άγ. Γεώργιο, 6 από την Καλλιράχη, 3 από τις Μαριές, 3 από τα Λιμενάρια, 12 από το Καζαβίτι, 2 από το Ραχώνι, ενώ 13 δηλώνουν τόπο καταγωγής απλώς τη Θάσο. Η ηλικία τους κυμαίνεται από 35 έως και 85 ετών, η πλειονότητα όμως είναι από 30 έως 50 ετών. Στην προτελευταία σελίδα του ίδιου μητρώου υπάρχει ένθετο χειρόγραφο, στο οποίο αναφέρονται αριθμητικά μη εργασθέν-

ζήτημα της γεωργικής επάρκειας των Θάσιων που θα αποκαθίσταντο ως γεωργοί, μελετώντας όλους τους γεωργικούς κλάδους του νησιού. Οι προφορικές μαρτυρίες (συνεντεύξεις από πρώην καπνεργάτες του Μεγάλου Καζαβιτίου) αναφέρονται στα χωράφια που δόθηκαν στους καπνεργάτες και τις προσπάθειές τους να ζήσουν καλλιεργώντας τις μικρές τους εκτάσεις.

72. Εφ. «Πρωινά Νέα», 15-9-36, αρ. φ. 911, στήλη «Εργατικά Ζητήματα», άρθρο που υπογράφει ο «Θάσιος καπνεργάτης» και έχει τίτλο: «Η έξοδος των Θάσιων καπνεργατών». Η ίδια εφημερίδα (αρ. φ. 989, 16-12-36) υπολογίζει τους άνεργους καπνεργάτες όλων των ειδικοτήτων σε 5.550.

ντες καπνεργάτες την ίδια χρονική περίοδο. Οι Θάσοι φτάνουν τους 1072 και οι Καβαλιώτες τους 356. Υπάρχουν επίσης αρκετοί από την περιοχή του Παγγαίου.

Στο μητρώο γυναικών ασφαλισμένων καπνεργατριών καταχωρούνται 2.546 γυναίκες καπνεργάτριες. Οι περισσότερες είναι πασταλτζήδες, ενώ κόπτριες είναι μόνο 41. Θάσιες είναι μόνον οι 16, από τη Θεσσαλονίκη έχουν έρθει 97 και οι υπόλοιπες είναι από την Καβάλα. Απ' αυτές τις ελάχιστες καπνεργάτριες που κατάγονται από τη Θάσο, 2 είναι από την Ποταμιά, 5 από την Καλλιράχη, 1 από το Ραχώνι, 1 από την Παναγιά, 1 από το Καζαβίτι, ενώ 6 δηλώνουν τη Θάσο σαν τόπο καταγωγής. Οι περισσότερες από τις παραπάνω γυναίκες βρίσκονται στην ώριμη ηλικία, και είναι από 30 έως 50 ετών. Λίγες είναι πάνω από 50, ενώ μεμονωμένες είναι οι περιπτώσεις των καπνεργατριών που είναι ηλικιωμένες, δηλαδή πάνω από 65. Το μητρώο γυναικών ανασφαλίστων μας δίνει στοιχεία για 3.546 γυναίκες. Η μεγάλη πλειοψηφία κατάγεται από την Καβάλα, 36 έρχονται από τη Θεσσαλονίκη για να εργασθούν και 15 από τη Θάσο. 7 δηλώνουν απλά τη Θάσο σαν τόπο καταγωγής· ο Θεολόγος, τα Λιμενάρια, η Καλλιράχη, το Ραχώνι, το Καζαβίτι και η Παναγία στέλνουν από 1 καπνεργάτρια. Επίσης συναντούμε γυναίκες που έρχονται από την Αλιστράτη, τη Χρυσούπολη, τη Σιταγρή Δράμας, τον Αμυγδαλέωνα, τη Μεσορόπη και τη Ν. Ζίχνη. Η ηλικία τους κυμαίνεται κυρίως από τα 18 έως τα 50. Παρατηρούμε ότι μεγάλος είναι και ο αριθμός των ωρίμων καπνεργατριών (30-45 ετών). Λιγότερες είναι όσες είναι από 50 έως 60 ετών, και δεν λείπουν οι ηλικιωμένες γυναίκες από 65 έως 70 ετών ή και περισσότερο.

Μετά τον Εμφύλιο και λόγω των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν με τις άδειες, που είναι απαραίτητες για να μετακινούνται από τη μια πόλη στην άλλη, μένουν στην Καβάλα όλο το διάστημα που απαιτείται για την επεξεργασία του καπνού. Οι ντόπιοι τους φέρονται εχθρικά και για να μην τους περιφρονούν, προσπαθούν τουλάχιστον να ντύνονται κομψά και μοντέρνα, όπως οι υπόλοιποι καπνεργάτες. Συνήθως αρχίζουν να δουλεύουν σαν μαθητευόμενοι ή πασταλτζήδες, έπειτα γίνονται ντεκτσήδες και λίγοι απ' αυτούς σιβαδόροι, ενώ οι γυναίκες παραμένουν πασταλτζίδες. Πολλοί απ' αυτούς δείχνουν έντονη συνδικαλιστική δραστηριότητα και ανήκουν στην «Καπνεργατική Ένωση Καβάλας». Η συμμετοχή τους στους κοινωνικούς αγώνες, που σημάδεψαν τη δεκαετία 1920-30, είναι επίσης ένας από τους λόγους που τους κάνει να κρύβουν την καταγωγή τους.

Ο μικρός, σχετικά ασήμαντος, αριθμός των καταχωρημένων —τουλάχιστον επισήμως— Θάσιων καπνεργατών και καπνεργατριών επιβεβαιώνει τις υποθέσεις μας ότι οι εκ Θάσου εποχιακοί εργάτες απέφυγαν συστηματικά

να δηλώσουν τον πραγματικό τόπο καταγωγής τους⁷³. Οι λόγοι ήταν αρκετοί: ένας απ' αυτους, ίσως ο κυριότερος, ήταν η έλλειψη σχολείων στο νησί, που ανάγκαζε πολλούς καπνεργάτες να δηλώνουν την Καβάλα σαν μόνιμη διαμονή, προκειμένου να εξασφαλίσουν στα παιδιά τους το δικαίωμα εγγραφής στα εκεί σχολεία. Εξάλλου υπήρχε ένας ανταγωνισμός με τους Καβαλιώτες, αφού οι τελευταίοι πίστευαν ότι οι Θάσιοι τους έπαιρναν τη δουλειά, ανταγωνισμός που έγινε ακόμη πιο έντονος με την έλευση των προσφύγων του '22, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους απορροφήθηκαν στα καπνεργατικά επαγγέλματα. Οι Θάσιοι ζούσαν στην Καβάλα πολύ φτωχικά. Την Παρασκευή —ημέρα της πληρωμής— κάνουν τις απαραίτητες αγορές για την εβδομάδα, αν και τα περισσότερα είδη πρώτης ανάγκης (λαχανικά, φρούτα και ξερούς καρπούς, αλεύρι, ξύλα) τα φέρνουν από τη Θάσο. Δεν αγοράζουν παρά ελάχιστα πράγματα από την Καβάλα και οι ντόπιοι τους θεωρούν τσιγκούνηδες και μίζερους. Συνήθως εγκαθίστανται στις συνοικίες Ποταμούδια, Προφήτη Ηλία, Παναγία, καθώς και στο συνοικισμό των Εβραίων. Οι συγχωριανοί συγκεντρώνονται στην ίδια γειτονιά: οι κάτοικοι της Παναγίας, του Λιμένα και της Ποταμιάς κατοικούν στα Ποταμούδια, όσοι κατάγονται από την Καλλιράχη και το Θεολόγο στον Εβραϊκό μαχαλά. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι πολλά: τα σπίτια που μένουν είναι μικρά και κακοφτιαγμένα, νερό δεν υπάρχει. Για λόγους οικονομίας αναγκάζονται να νοικιάζουν ένα δωμάτιο πέντε ή έξι άτομα. Έπιπλα δεν υπάρχουν, κοιμούνται καταγής πάνω σε κιλίμια. Στο νησί πηγαίνουν κάθε Σάββατο για να επισκεφθούν τις οικογένειές τους, κι αυτό αν ο καιρός το επιτρέπει, αφού το ταξίδι γίνεται με καΐκια και διαρκεί πολλές ώρες.

Η ανταπόκριση των Καβαλιωτών και των Θάσιων στην επιστράτευση του Οκτωβρίου 1940, η επίθεση των Γερμανών τον Απρίλιο του 1941, η συνθηκολόγηση, η κατοχή, είναι θέματα που δε θα μας απασχολήσουν εδώ⁷⁴. Θα αναφερθούμε —και αυτό επιγραμματικά— στην παράδοση από τους Γερμανούς, το Μάιο του 1941, της Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης στους Βουλγάρους. Πολλοί κάτοικοι της Καβάλας αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τα σπίτια, τα μαγαζιά και τις περιουσίες τους φεύγοντας πέρα από το Στρυμόνα.

73. Χαρακτηριστικό του κλίματος της εποχής είναι το δημοσιευμένο σε συνέχειες στην εφ. «Πρωινή» το (1953) λαϊκό αφήγημα του Κ. Αγγελίδη: «Μανούλα μου πάρε με πίσω στην Καβάλα» (Απ' το καπνομάγαζο στην Τρούμπα), όπου με τρόπο νατουραλιστικό σκιαγραφείται η περιπέτεια μιας νεαρής καπνεργάτριας από τα Λιμενάρια της Θάσου στον «αμαρτωλό» Πειραιά.

74. Στοιχεία για την παράδοση της Καβάλας στο γερμανικό στρατό σε Γ. Βούζικα, ό.π., σ. 109.

Η δοκιμασία της Καβάλας τελειώνει το πρωί της 13ης Σεπτεμβρίου 1944. Μέχρι τότε τα καπνά που είχαν εγκαταλειφθεί από τους Έλληνες και ξένους καπνεμπόρους, αφού παρεδόθησαν από τους Γερμανούς στο βουλγαρικό κράτος (με εξαίρεση τις φιλικά προσκείμενες σε αυτό επιχειρήσεις, όπως της Αυστροελληνικής και του Ιταλικού Μονοπωλίου), συνέχιζαν να επεξεργάζονται από ειδικευμένους καπνεργάτες, άνδρες και γυναίκες⁷⁵.

Το τέλος του Εμφυλίου βρίσκει την καπνεργατική τάξη αποδεκατισμένη: αρκετά από τα δραστήρια συνδικαλιστικά στελέχη της δεν υπάρχουν πια, είτε γιατί έχουν εγκαταλείψει το επάγγελμα, με δική τους θέληση ή αποκλεισμένοι απ' αυτό, είτε γιατί δεν υπάρχουν πια στη ζωή, καταδικασμένοι από τα στρατοδικεία⁷⁶.

Μετά τη λήξη του Εμφυλίου οι καπνεργάτες προσπαθούν να οργανωθούν και πάλι, εξασφαλίζοντας καλύτερο μεροκάματο από το τιμαριθμικό· όμως εκτός των άλλων έχουν να αντιμετωπίσουν τη συστηματική εκμετάλλευση των καπνεμπόρων, των οποίων μοναδικός σκοπός τώρα είναι η κατάργηση της κατοχύρωσης του καπνεργατικού επαγγέλματος. Γι' αυτόν το λόγο άλλωστε άρχισαν να χρησιμοποιούν αποκλειστικά γυναίκες, των οποίων το ημερομίσθιο ήταν ιδιαίτερα χαμηλό. Τα προβλήματα των Θάσιων είναι πάντοτε σε εκκρεμότητα: ο αριθμός των ανέργων αυξάνει και η επιβίωση, ακόμη και η εξασφάλιση του καθημερινού γεύματος, απαιτεί αγώνα διαρκή. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του βουλευτή Αύγ. Θεολογίτη, που δημοσιεύτηκε στον «Ταχυδρόμο»⁷⁷ και στην οποία γίνεται λόγος για τις επιδοτήσεις των ανέργων καπνεργατών, τα λαϊκά συσσίτια, τα δάνεια των αγροτών, καθώς και για την «αύξηση της μερίδος του άρτου ... ζήτημα που διαφεύγει της αρμοδιότητος» του επιστολογράφου.

Παρ' όλ' αυτά οι κάτοικοι της Θάσου δεν εγκαταλείπουν τις προσπάθειες για απορρόφησή τους σε εργασίες εντός του νησιού. Το καλοκαίρι του 1946 πιέζουν τις αρχές για τη λειτουργία του προνιστηρίου της Θάσου, καθώς και για την ίδρυση ναυπηγείου στο νησί, που θα έδινε λύση στο πρόβλημα εκατοντάδων ανέργων⁷⁸.

75. Περισσότερα για τις συνθήκες επεξεργασίας των καπνών την περίοδο της κατοχής σε Γ. Πέγιου, ό.π., σ. 134 και επ.

76. Ο Γ. Πέγιος αναφέρει μεταξύ άλλων τον Κώστα Φαρμάκη από τη Θάσο, σελ. 178 και επ.

77. «Ταχυδρόμος», 28-2-1946, στήλη: «Τα επίμαχα προβλήματα. Μια επιστολή του βουλευτού του νομού μας κ. Αυγούστου Θεολογίτη».

78. «Ταχυδρόμος», 11-6-1946, αρ. φ. 3315: «Ο κ. Υπουργός (Διοικητής κ. Βασιλικός) ... θα καταβάλει ιδιαίτερον προσπάθειαν διά την κανονικήν λειτουργίαν του προνιστηρίου, δεδομένου ότι εκ ταύτης εξαρτάται κατά μέγιστον μέρος η λύση του κοινωνικού

Με την απειλή νέας γενικής απεργίας οι καπνεργάτες πιέζουν για την αύξηση των ημερομισθίων⁷⁹. Παρ' ολ' αυτά, το ηλεκτρισμένο μετεμφυλιακό κλίμα και οι παντός είδους πιέσεις που δέχονται οι Θάσιοι καπνεργάτες οδηγούν αρκετούς απ' αυτούς στην υπογραφή της περίφημης «δήλωσης»⁸⁰.

Το θέμα της άρσης της κατοχύρωσης του καπνεργατικού επαγγέλματος και της αποσυμφόρησης του κλάδου από τους άνδρες καπνεργάτες οδηγείται αργά αλλά σταθερά σε μια οριστική λύση. Ήδη στην εφημερίδα «Πρωινή» της 23-4-52 δημοσιεύεται η απόφαση του υπουργού Εργασίας (Γονής), όπου αναφέρονται όσοι «νοούνται ως εποχιακώς εργαζόμενοι», με πρώτους τους καπνεργάτες (αρχιεργάτες, αρχιστιβαδούροι, πατητές, ξεφυλλιστές κλπ.), καθώς και οι ειδικές προϋποθέσεις για επιδότηση εκτός των 75 ημερομισθίων⁸¹.

Δ'.VI. Ο Ν. 2348/1953. Αποζημιώσεις και συντάξεις των καπνεργατών.

Στις αρχές του 1953 ψηφίζεται από τη Βουλή ο νόμος που εισηγείται ο υπουργός Εργασίας Γονής (Ν. 2348/1953, ΝΔ 2519/1953) με τον οποίον αίρεται η κατοχύρωση του καπνεργατικού επαγγέλματος. Στους εξερχόμενους από το επάγγελμα καπνεργάτες εγκρίνονται συντάξεις και εφ' άπαξ αποζημίωση. Εντούτοις δημιουργείται μείζον κοινωνικό θέμα, του οποίου η ανάλυση, παρόλο το ενδιαφέρον που παρουσιάζει, εκφεύγει από τους στόχους της παρούσας εργασίας. Αναφέρουμε απλώς τον αριθμό των αιτήσεων που είχαν υποβληθεί μέχρι την 25-7-1953 από τους ασφαλισμένους του τέως ΤΑΚ και ικανοποιήθηκαν: από 2006 αιτήσεις της Καβάλας και της Θάσου ενεκρίθησαν για συνταξιοδότηση από την μεν Καβάλα 800 αιτήσεις ανδρών και 397 γυναικών και από τη Θάσο 182 αιτήσεις ανδρών και 33 γυναικών. Εφ' άπαξ αποζημίωση έλαβαν 16 άνδρες (216.225.000 δρχ. συνολικά) και 24 γυναίκες (203.073.000 δρχ. συνολικά), ενώ εκκρεμείς προς εκδίκαση στο ΙΚΑ παραμένουν 153 της Θάσου και 354 της Καβάλας⁸².

προβλήματος του νησιού...» και «Ταχυδρόμος», 12-7-1946, αρ. φ. 3340, αρ. φρο με τίτλο «Τα ναυπηγεία της Θάσου», όπου διαβάζουμε ότι «ο κ. Υπουργός υπογράμμισε ότι η ίδρυσις ναυπηγείου και προιουστηρίου εις Θάσον θα έχει ως αποτέλεσμα την παροχήν εργασίας εις εκατοντάδας κατοίκους της νήσου».

79. Εφ. «Ταχυδρόμος», 20-2-47: «Οι καπνεργάται υπέβαλαν νέας προτάσεις εις τον Καπνεμπορικόν Σύλλογον» με τις οποίες απαιτούν, «επί πλέον του ήδη καταβαλλομένου λογαριασμού, 20.000 δρχ. διά τους άνδρας και 15.000 διά τας γυναίκας».

80. Μια από αυτές τις ΔΗΛΩΣΕΙΣ δημοσιεύτηκε στον «Ταχυδρόμο» της 26-4-47. Σ' αυτήν 3 κάτοικοι των Λιμεναρίων και 1 από το Λιμένα Θάσου δηλούν ότι «ουδέποτε υπήρξαν κομμουνισταί και ότι θεωρούν τον κομμουνισμόν αντεθνικήν οργάνωσιν».

81. Εφ. «Πρωινή», φ. 23-4-52.

82. Βλ. εφ. «Πρωινή», 1-8-53. Στην «Πρωινή», 15-12-53, δημοσιεύονται τα «νέα ονόματα καπνεργατών εφ' άπαξ αποζημιουμένων».

Στις 29 Μαρτίου του 1953 το ΤΑΚ συγχωνεύεται με το ΙΚΑ, το οποίο μέχρι εκείνη τη χρονιά περιελάμβανε 7.800 ασφαλισμένους. Σύμφωνα με την απογραφή του ΙΚΑ, που πραγματοποιήθηκε στις 31-12-1953, οι παλιοί και νέοι ασφαλισμένοι του ΙΚΑ ανέρχονται σε 21.500. Σημειώνουμε ότι στα σωματεία των καπνεργατών δεν ήταν γραμμένοι όλοι οι καπνεργάτες, αλλά περίπου οι μισοί (γύρω στο 60%).

Η έρευνά μας σε ένα δείγμα 1000 καρτελών ασφαλισμένων του ΙΚΑ, μετά τη συγχώνευσή του με το ΤΑΚ, από 1-4-1953 έως 31-12-1953, μας πλούτισε με στοιχεία πολύτιμα σχετικά με την αναλογία των Θασίων καπνεργατών στο σύνολο των εργαζομένων/ασφαλισμένων του ΙΚΑ. Από τους 1000 εγγεγραμμένους οι 164 (103 γυναίκες, 61 άντρες) κατάγονται από τη Θάσο. Οι περισσότεροι απ' αυτούς είναι από την Καλλιράχη (34), το Θεολόγο (28) και την Παναγία (25). Οι υπόλοιποι προέρχονται από τα Λιμενάρια (19), την Ποταμιά (17), το Καζαβίτι (15), τις Μαριές (8), το Ραχώνι (8), τον Άγιο Γεώργιο (3). Η ηλικία των ανδρών κυμαίνεται κυρίως από 30 έως 50 ετών. Οι περισσότερες καπνεργάτριες είναι από 30 έως 40 ετών· αρκετές είναι από 40 έως 50 και λιγότερες από 20 έως 30 ετών.

Οι καπνεργάτες (άντρες και γυναίκες) που κατάγονται από Μικρά Ασία, Πόντο, Αν. Θράκη (πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής) αποτελούν το 1/3 περίπου του δείγματος (347 ασφαλισμένοι). Οι υπόλοιποι είναι γηγενείς της Καβάλας ή προέρχονται από τις γειτονικές πόλεις (Ελευθερούπολη, Χρυσούπολη) και περιοχές (Δράμα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη, Σουφλί, Κιλκίς, Σέρρες, Καστοριά, Χαλκιδική, Νυμφαίον, Σαμοθράκη, Λήμνο).

Οι παλιοί καπνεργάτες που συναντήσαμε στο Καζαβίτι αναφέρουν χαρακτηριστικά: «...Μετά ήρθε ο Γονής, μας διέλυσε και έδωσε αποζημίωση στους φτωχούς...Αυτοί που πήραν τα χρήματα, άλλα τα φάγανε, με τα υπόλοιπα θελήσανε να κάνουν ένα συνεταιρισμό για να κάνουν καπνομάγαζο συνεταιρικό, εμπορικό...να γίνουν καπνέμποροι με λίγα λόγια ... Άλλοι ασχολήθηκαν με την αλιεία, έκαναν σκάφη, γρι γρι, ανεμότρατες, για να ζήσουν. Όμως κανένας απ' αυτούς δεν επιβίωσε και παρέμεινε η λεγόμενη ανεργία...» (Χ.Τ. 8-4-95).

«Από το 1920 μέχρι το 1927 δούλεψα ανασφάλιστος. Το '27 ασφαλιστήκαμε. Δουλέψαμε μέχρι το '52, που μας έδωξαν με το νόμο τον Γονή. Ήρθα εδώ κι άρχισα να δουλεύω εδώ κι εκεί... Ψάρευα. Πολλοί καπνεργάτες σκόρπισαν στη Γερμανία. Εγώ δούλεψα και στις οικοδομές αρκετά χρόνια μέχρι να πάρω τη σύνταξη το 1972» (Σ.Κ. 8-4-95).